

KONU: ALİ ŞİR NEVÂÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

ÖZET

***Abdullah Alili**

Çağatay Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemleri hakkında özet bilgi verildikten sonra, Ali Şir Nevâî'nin eserlerinin dili değerlendirilmiştir. Nevâî 'nin Türkçecilik üzerine görüşleri, onun eserlerinden verilen örneklerle belirtilmeye çalışılmıştır. Türk edebiyatına, diline ve kültürüne son derece değerli katkılarda bulunmuş, yaşadığı dönemin bütün güzelliklerini kendi dilinde ve sanatında toplamış, Türk edebiyatının en büyük şahsiyetlerinden biri hiç şüphesiz Ali Şir Nevâî'dir.

Türk Dünyasının en önemli ortak şahsiyetlerinden olan Ali Şir Nevâî, Türk dilinin ve edebiyatının gelişmesinde önemli katkıları olmuş büyük bir ediptir. Ölümünün 500. yılında bütün Türk Dünyasında anılan Ali Şir Nevâî bütün Türk Dünyası şair ve yazarlarını etkilemiştir. Çağatay Dili ve Edebiyatı, Çağatay Dönemi söyleyişlerinde geçen "Çağatay" sözcüğü Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın ismine nispetle kullanılmaktadır. Önceleri bu sözcük Çağatay Han'ın soyuna ve onun kurduğu devlete verilirken sonraları Mâveraünnehir'deki bütün Türkler için kullanılmış. Timurlular zamanında inkisaf eden edebî Türkçe ile bu lehçede meydana getirilen Orta Asya Türk edebiyatına bu isim verilmiştir. Nevâî, Çağatay Türkçesinin kurucu olarak kabul edilmektedir. Hatta bazı araştırmacılar Çağatay Türkçesi için "Nevâî dili" adını kullanmışlardır.

Nevâî'nin başlattığı klasik dönem öncesinde Sekkâki Divan'ında sevgilisinin güzelliği ve kayıtsızlığı, kendisinin umutsuz aşkı gibi İran şiirinin geleneksel konularını işlerken Türk halk edebiyatının anlatım özelliklerinden ve halk dilinden yararlandı.

Ali Şir Nevâî'nin dil konusunda çok duyarlı, ve bilgili bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. O, yine özellikle dil konusunda yazdığı, Farsçanın ancak Arapça unsurlar yardımıyla karşılık bulabildiğini belirttiği, anlam incelikleri taşıyan yaklaşık yüz kelimeye yer verdiği *Muhakemetü'l-lügatayn*'de bir dil bilimci tavrıyla dikkatleri çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâî, Çağatay Türkçesi, Çağatay edebiyatı, XV. Yüzyıl.

*Abdullah Alili – Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Üsküp

İçindekiler:

Ön Söz.....	8
1. XV. Yüzyıla Genel Bir Bakış.....	9
2. Çağatay Edebiyatına Genel Bir Bakış.....	15
3. Ali Şir Nevâî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri.....	20
3.1. Hayatı.....	20
3.2. Edebî kişiliği.....	21
3.3. Eserler.....	24
3.3.1. Mensur eserler.....	29
3.3.2. Maznum eserler.....	30
4. Sonuç ve Değerlendirme.....	34
Kaynakça.....	36

XV. Yüzyıla Genel Bir Bakış

XV. yüzyıl Anadolu Türklerinin kültür ve medeniyet sahasında ilerleme devridir. Yüzyılın başlarında Ankara Savaşı yenilgisi Anadolu'da siyasi birliği bozmuşsa da kültür ve medeniyet sahasında değerli eserler verilmesine mâni olamamıştır. Bu devirde Türk dili sadece halk dili olarak değil aynı zamanda edebî sahada ve devlet dili olarak da varlığını sürdürmüştür¹.

Bu yüzyılda Bayezid döneminde Osmanlı Devleti dünya siyasetinde bir kuvvet olarak görünmeye başlamış, Batı Avrupa'dan Orta Asya'ya Mısır'dan Altınordu'ya kadar uzanan bir bölgede milletlerarası siyasetin güçodaklarından biri olmuştur. Bayezid'in ölümü üzerine Timur tarafında Bursa'ya gönderilen Musa Çelebi (Bayezid'in oğlu), İsa'yı (Bayezid'in diğer oğlu) mağlup ederek Bursa'ya hakim oldu. Arkasında Mehmed Çelebi (Bayezid'in diğer oğlu), ailenin Bursa'daki topraklarını istedi. Fakat Timur'un Musa'yı tutması üzerine bundan vazgeçti. Bu mücadeleler Tümur'un Anadolu'yu terk etmesiyle daha da şiddetlendi. Kısa bir süre içinde İsa Çelebi Bursa'ya yeniden hakim olsun ve Musa Çelebi karamanoğulları'na sığındı. Böylece Ankara Savaşı'ndan sonar kardeşler arasında iktidar mücadelesi olarak geçen (1402-1413) ve Osmanlı Tarihi için bir burhan dönemi olan Fetret Devri başladı².

On yılın aşkın bir süre devam eden kardeşler arasındaki taht mücadelesinin sonunda, mücadeleyi Çelebi Mehmed kazanarak devletin başına geçti. Çelebi Mehmed, devşetin sarsılan otoritesini kuvvetlendirmek, bozulan teşkilatı yenilmek ve elden çıkan toprakları geri almak için büyük gayret gösterdi. Çelebi Mehmed'in 1421'deki ölümünü üç yıl süren bir bunalım dönemi izledi. Bizanslıların Limni'de mahpus bulunup GFelibolu'yu Bizans'a bırakmayı Kabul eden amcası Mustafa'yı serbest bırakmasıyla Rumeli'nin tamamı onu sultan olarak tanıdı. Yeniceler ve ulema ise, tahta Osmanlı devleti'nin başkenti Bursa'da çıkmış olan Çelebi Mehmed'in on yedi yaşındaki oğlu Murad'ı destekliyorlardı³.

¹ Çiftçi, Selçen. XV. Yüzyıl Şairi Hatiboğlu ve Bir Mesnevisi: Bahrü'l-Hakayık, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı: 2, s. 87-98, Afyon, 2001.

² Şentürk, Ahmet Atilla. Eski Türk Edebiyat Tarihi, Dergah Yayınları-İstanbul, 2009, s.191

³ Şentürk, Ahmet Atilla. A.G.E., s.191

Sultan Murad devrinde devleti uzun süre meşgul etmiş olan en mühim meseleler; batıda Selanik'in alınışı dolayısıyla Venedik'le, Eflak ve Sırbistan işleri dolayısıyla da, Macarlarla münasebetlerin bozulmuş olması ve Rumeli'deki muhaarebelerden yararlanmak isteyen Karamanoğulları'nın sık sık düşmanca faaliyetlerle girmiş olmasıdır. Çelebi Mehmed ve Sultan II. Murad devirlerinde Osmanlı Devleti, Anadolu'da statükoyu garanti etme amacını güden Timur'un oğlu Şahruh'un baskısı altında kalmıştır. Osmanlıların bu devirde Orta Asya Türk kültür ve geleneğine karşı yakın bir ilgi gösterdiği görülmektedir⁴.

1444'te Sultan II. Murad'ın çekilmesi üzerine tahta getirilen II. Mehmed'in küçük yaştaki ilk saltanat devri başarılı olmadı. II. Mehmed'in ikinci defa tahta da oturdu bu sefer İstanbul'un fethi, bir anda İslami aleminin en büyük sultanı konumuna getirdi. Bundan sonar kendisi Doğu Roma İmparatorluğu'nun tek ve gerçek vârisi saydı. Osmanlı Devleti Fâtih'in hükümdarlığı boyunca 31 yıl içinde bütün Anadolu ve Balkanlar'ın tek hakim oldu ve orduları hem kuzeyden hem de güneyden İtalya sınırlarına dayandı⁵.

Fâtih'in ölümünden sonar tahta geçen büyük oğlu Bâyezid. II. Bâyezid'in hükümdarlık yılları, istikrar ve güvenlik içinde büyük bir ekonomi gelişme ve şehirleşme dönemi olmuştur. Edirne, İstanbul ve Bursa gibi şehirler camilerin yanı sıra medrese, han, hamam ve külliyele büyük yapılar kazanarak gelişmeler eşlik ettiler. Dinemin tarihçisi Kemal Paşa-zade, Bâyezid'in babası gibi büyük bir faith olmadığını, ancak babasının dönemindeki fetihleri pekiştirdiğini söyler⁶.

XV. yüzyılda Divân Edebiyatı tam anlamıyla yerleşmiş ve klasik özelliği kazanmıştır. Osmanlı Devleti bu asırda gelişme ve yükselme göstermiş, siyasi başarı edebiyata da yansımıştır. Fars şiirinin örnek alınmasıyla oluşturulmaya çalışılan yeni yazılı edebiyat geleneği, özellikle saray ve çevresindeki ileri gelenlerin yakın ilgi ve maddi desteğiyle, gerçek kimliğini bulma yoluna bu dönemde girmiştir. Divân şiiri; diliyle,

⁴ Şentürk, Ahmet Atilla. A.G.E. s.192

⁵ Şentürk, Ahmet Atilla. A.G.E. s.193

⁶ Şentürk, Ahmet Atilla. A.G.E. s.194

dünya görüşüyle, ilgi alanlarıyla ve konularıyla halkın yaşamından uzaklaşmaya, resmi, daha doğrusu bürokratik bir edebiyat kimliği kazanmaya başlamıştır.

Bu dönemin ünlü şahsiyeti Ahmed Daî, nazım ve nesir türündeki eserleriyle özellikle Türkçe'nin bilim ve sanat dili olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur. Çelebi Mehmed'in özel hekimliğini yapan Şeyhî, İran'daki tasavvuf felsefesini ve İran şiirinin inceliklerini iyi bilmesinin üstünlüğünü en iyi şekilde kullanarak, tasavvuf şiiri geleneğinin kurucuları arasında önemli yerini almıştır. Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Ahmed Paşa, tasavvufa pek eğilim duymayarak şiirlerinde hayatın güzelliğini ve sevgiyi konu alan şiirleriyle ün kazanmıştır. Necatî, İran şiirinin etkilerinden kurtulup, halkın dilindeki atasözleriyle, deyişlerle, nüktelerle örülü sade bir dil kullanarak, yaşamın canlılığını duyurmaya çalışmıştır.

Bu yüzyılda süslü nesir örneğini Sinan Paşa ile Neşrî vermiştir. Sade nesir temsilcileri olarak Mercimek Ahmed, Ahmed Bîcân ve Uzun Firdevsî'yi anmak gerekir. Dönemin tarih türündeki eserleriyle, Âşıkpaşazâde, Oruç Beğ ve Tursun Bey önemli 99 şahsiyetlerindedir. Süleyman Çelebi'nin Mevlid (*Vesiletü'n Necât*) adıyla bilinen eseri halk tarafından çok sevilmiş ve kabul görmüştür⁷.

XV. yüzyılda divan şiiri büyük ölçüde kuruluşunu tamamlayarak genel çizgileriyle klasik bir edebiyat görünümü kazanmaya başlamıştır. Bu yüzyılda özellikle de yüzyılın ikinci yarısından itibaren divan şiirinde Arapça ve Farsça kelime kullanımının arttığı, Türkçe kelime kullanımının azaldığı görülür. Divan şiiri sadece kelime kadrosu bakımından değil içerik bakımından da değişmeye başlar. Bir anlamda divan şiiri için bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilecek 15. yüzyılda islâm kültürü etkisiyle zaman içinde millî kaynaklardan uzaklaşma başlar. Bu nedenle 15. yüzyıl divan şiiri halk kültürü öğeleri ile islâmî kültür öğelerinin bir arada kullanıldığı, geçiş dönemi olma özelliğini taşıması bakımından önemli bir yüzyıldır⁸.

İlim ve fikir hareketlerine önem veren Çelebi Mehmed, 1414 tarihinde Merzifon'da 1420 tarihinde de Bursa'da birer medrese kurdu. Bursa'da Yeşil Medrese adıyla kurulan

⁷ Yılmaz, Tibel. Klasik Türk Edebiyatında Kaynaklar (11. Yüzyıl – 15. Yüzyıl) yayınlamamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 2011, s.98.

⁸ Batislam, H.Dilek. 15. Yüzyıl Divan Şiirinde Halk Kültürü, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Enstitü Dergisi, Cilt:18, Sayı:1, s.124, Çukurova, 2009.

medrese, devrinin en yüksek dereceli medresesi haline geldi. Bu yüzyılda, kültür hareketlerini başlatan, koruyup geliştiren, Türkçenin büyük devlet dili olmasına zemin hazırlayan şahsiyet Sultan II. Murad olmuştur. Orhan Gazi ile başlayan ilim ve kültür faaliyetleri, I. Murad, Yıldırım Bâyezid ve Çelebi Mehmed dönemlerinde devletin gelişmesine paralel ilerleme kaydetmişse de, en dikkate değer gelişme II. Murad devrinde gerçekleşmiştir. Şuurlu bir Türkçeciliğe sahip olan II. Murad, Türkçeye Arapça ve Farsçadan bazı tercümelemler yapmıştır, mütercimlere eserlerinde sad eve açık bir dil kullanmalarını tavsiye etmiştir⁹.

Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gelişmesine paralel olarak Türk dili ve edebiyatı da Anadolu'da büyük bir ilerleme kaydetti. Kaygusuz Abdal, Cem Sultan, Orçun Beğ, Ahmed Paşa, Sinan Paşa, Süleyman Çelebi, Zayîfî, Hacı Bayram-ı Veli, Emir Sultan, Eşrefoğlu Rumi, İbn-i Sina, Germiyanlı Şeyhi, Şemsî gibi sırasız dünyaca ünlü şahıslar yaşamışlar, ayrıca bu yüzyılda hem de iki kadın Divan edebiyatında yer alırlar Mihrî Hâtun ve Zeynep Hâtun¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin kültür ve medeniyet alanında ilerleme devri olan bu yüzyılda, özellikle İstanbul'un fethi, daha önce başlayan edebî kıpırdanmaları daha da güçlendirmiştir, İstanbul'u yünden bayındır bir şehir hâline getirmeye kararlı olan Fâtih, bu şehrin her bakımından İslâm dünyasının merkezi olmasına büyük önem vermiştir. Bu genç padişah, ülkesine gelen hüner sahiplerini büyük bağış ve iltifatlarla karşılayarak, kurulduğundan beri hep birinci derecedeki kültür merkezlerinden biri olarak İstanbul'a belki kültürel açıdan tarihinin en hareketli dönemini yaşatmıştır. Bu dönemde özellikle Fâtih'in İstanbul'u dünyanın en önemli kültür merkezlerinden biri hâline getirmek için sanatkarları, bilginleri ve şairleri burada toplamaya başlaması, şehzadeler II. Bâyezîd'in oğlu Korkud ve Ahmed ile Fâtih Sultan Mehmed'in oğlu Cem'in etrafında edebî çevrelerin teşekkül etmiş olması, bu yüzyılda edebiyatın hızlı gelişimine katkıları sağladı. Fâtih devrinin sonlarında ve II. Bâyezîd devrinin başlarında verilen eserlerle Türkçe, bir kültür dili olarak gelişimini tamamlamıştır. II. Bâyezîd devrine

⁹ Şentürk, Ahmet Atilla. A.G.E. s.202

¹⁰ Şentürk, Ahmet Atilla. A.G.E. s.208

gelindiğinde Anadolu ve Rumeli artık şairler kaynağı başkent İstanbul da Doğu'nun kültür ve bilim merkezi hâline geldi. Sultan II. Bâyezî't dönemi, Osmanlı edebiyatının bailangıcında yetişen büyük şairlerin şöhretlerinin devamı ettiği devir olmuştur. Fâtih zamanında yetişen Ahmed Paşa ve Necâti Bey, en güzel şiirlerini bu dönemde yazmışlardır. Kanûnî Sultan Süleyman devrine kadar bütün şairlerin üstadı olan Zâte, ilk şöhretini bu devride kazanmıştır¹¹.

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkler arasında bulunan şeyh ve dervişler yeni topraklarda tasavvufun temelini atmışlardır. Osmanlı Devleti kurulmadan önce çeşitli bölgelerden Anadolu'ya göç eden dervişler, burada kurulmakta olan devlete önemli katkılarda bulunmuşlardı. Osmanlı idarecilerinin 15. yüzyılda tasavvuf ve tarikatlarla ilgili yaptıkları çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Yıldırım Bayezid, Kazeruniye tarikatı mensupları için Bursa'da bir zaviye (Ebu İshak Zaviyesi) inşa ettirmiştir.

- II. Murad'ın değişik yerlerde yaptırdığı pek çok hankahın yanı sıra Edirne'de bir Mevlevihane kurdurduğu da belirtilmiştir.
- Tarihçi Neşri'nin, "Onca azametine rağmen bir derviş görse ona tevazu ve meskenet gösterirdi." diye nitelediği Fatih Sultan Mehmet de dervişlerle yakın ilişkiler içinde olmuş, pek çok şeyhe faaliyetleri için beratlar vermiş, onları bazı vergilerden muaf tutmuş, Zeynîye Tarika-tı'ndan Şeyh Vefa ve dervişleri için de bir tekke ve hamam yaptırmıştır.
- Sultan II. Bayezid, Akşemseddin'in tarikatına mensup Şeyh Muhyiddin Yavsî adına bir tekke inşa ettirmiştir.

İslam'ın mistik yorumu olan tasavvuf, ilahî meselelerden gündelik uğraşlara kadar her bilgiyi kendi bakış açısıyla değerlendirip yorumlar. Nefsi terbiye edip ruhu arındırarak mutlak varlığa erişmeyi hedefler. İn-sanın, benliğinin baskısı ve ağırlığından kurtularak (sembolik anlamda yok olarak), keşfettiği yaratıcısının ahlakını benimseyerek insan-ı kâmil sıfatını kazanmasını amaçlar. Tasavvufî duyuş ve görüş sistemi içinde

¹¹ Şentürk, Ahmet Atilla. A.G.E. s.209-212

kesrette vahdeti (çoklukta birliği) görmeyi ve hakikate ulaşmayı hedefle-yen salık, seyr ü sülûk adı verilen manevî yolculuk aşamaları ile duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol altında tutarak manen şekillenmeye, nefsini arındırmaya ve kemal noktasına yükselmeye gayret gösterir. Kısa-ca tasavvuf, Allah aşkı, Allah’a manen ulaşma çabası, dünya ve dünya nimetlerinin yerilmesi, sadelik, nefis terbiyesi, ruhun yüceltilmesi ve ahlakın olgunlaştırılması gibi esaslar üzerine kurulmuştur¹².

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devletinin sınırları içinde pek çok tarikata rastlanır. Bunlar arasında özellikle Mevlevîlik, Rifaîlik, Kadirîlik, Nakşibendilik, Halvetîlik, Bayramîlik (Melamilik), Zeynîlik, Vefaîlik Osmanlı toplumsal ve kültürel tarihinde önemli roller oynamışlardır. Osmanlı toplumunu tesiri altına alan tasavvuf düşüncesinin divan şairini de etkilemesi kaçınılmazdı ¹³.

Divan şairi çeşitli tabirler, atasözleri ve deyimler gibi halkın günlük yaşantısına bile yansıyan tasavvuf kültürünün içinde kendini bulmuş, yetişip büyümüş ve bu kültür dokusu içinde şiir yazmıştır. Osmanlıların hepsi derviş değildi ama şairler ve seslendikleri kitle tasavvufî görüşün temel öğelerini biliyor ve yakınlık duyuyorlardı. Hemen her şairde az ya da çok görülen tasavvufî etki de bunun göstergesi sayılabilir ¹⁴.

¹² Akarpınar, R. Bahar. “Sufi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”, Türkbilig Türkoloji Araştırmaları, sayı. 7, s. 4-5, Ankara, 2004.

¹³ Kurnaz, Cemâl. “Bütün Şairler Büyük Tek Bir Şiiri Oluşturmak İçin Faaliyet Göstermişlerdir”, İlmî Araştırmalar, sayı 10, İstanbul, 2000, s.166.

¹⁴ Üstüner, Kaplan. XIV. ve XV. Yüzyıl Divanlarında Tasavvuf 38. Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, 2008, s. 276-278.

1. Çağatay Edebiyatına Genel Bir Bakış

Çağatay adı, Cengiz Han'ın ikinci oğlunun adından gelmektedir. Cengiz Han, 1227'de ölümünden önce Türk-Moğol İmparatorluğu'nun topraklarını dört oğlu arasında paylaşmış ve ikinci oğlu Çağatay'a bu mirastan Isık göl bölgesi, Balkaş gölünün güney-doğusundaki İli ırmağı havzası ile Çu ve Talas bozkırları kalmıştı. Çağatay sözünün Moğol devletine ve ulusuna ad olarak kullanılması ise Çağatay'ın ölümünden (1242) sonra gerçekleşmişti. Çağatay ölmeden önce tahtını torunu Kara Hülâgu'ya bırakmış ve onun 1242-1246 yılları arasındaki saltanatı döneminde Çağatay Hanlığı kurulmuştu. Kara Hülâgu'dan sonra taht mücadelelerinden dolayı Çağatay ulusu tam olarak bağımsızlığını sürdüreme mişti. 1252'de Kara Hülâgu'nun tekrar kendisine geçen idareyi ele almaya giderken yolda ölmesi üzerine bu mücadeleler daha da hız kazanmıştır.

1274?-1306 yılları arasında Çağatay soyundan Barak'ın oğlu Duva Han zamanında hanlık eski sınırları içerisinde önceki refahına kavuşur. 1326'ya kadar hükümdarlık yapan Kebek zamanında ise şehir hayatına önem verilmesinden dolayı özellikle Maverâünnehir eski "medenî" sıfatını tekrar kazanır. Tarmaşirin zamanında (1326-1333?) Çağatay Hanlığı idare bakımından, bir tarafta Maverâünnehir diğer tarafta ise Talas ve Manas ırmakları arasındaki Isık göl çevresinde yer alan Moğolistan olmak üzere ikiye bölünür. Bu bölünmeye Tuğluk Timur zamanında son verilmiş (1360) ve Çağatay birliği yeniden kurulmuştur. Ancak bu dönem uzun sürmemiş, 1363'te Tuğluk Timur'un ölümünden birkaç yıl sonra Çağatay ulusu Timur'un eline geçmiştir¹⁵.

Çağatay adı, hanlığın yeniden örgütlenmesini sağlayan Duva Han zamanında devletin resmî adı olarak kullanılmış, aynı zamanda Maverâünnehir'in Türk ve Türkleşmiş göçebelerine de bu ad verilmiştir. Hanlığın doğusundaki göçebelere ise "Moğol" denilmiştir. Batı Türkistan Türk halkı için, XIII-XIV. yüzyıllara ait olan Bizans kaynaklarında aynı ad geçer. Timur hâkimiyeti zamanında da imparatorluğun bütün ahalisi için "Çağatay" adı kullanılır. Çağatayların Timur'dan sonra Özbeklerle

¹⁵ Canpolat, Mustafa (2013) XIV.-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını. Eskişehir, s.63.

kaynaşmalarına rağmen adlarını koruduklarını bugün Kazak, Özbek ve Karakalpaklar arasındaki kabile ve yer adlarından anlamak mümkündür¹⁶.

Karahanlı (Hâkâniye) ve Hârizm-Altın Ordu Türkçelerinin devamı olarak ortaya çıkan, İlhanlı ve Altın Ordu devletlerinin kültür merkezlerinde XIII-XV. yüzyıllar arasında gelişme gösteren ve Timurlular döneminde (1405-1506) İslâm medeniyetinin tesiri altında zengin bir edebiyat haline gelen Türk yazı diline “Çağatay Türkçesi” adı verilmektedir. Ayrıca bu yazı dili, Orta Asya’dan batıya doğru göç edenlere nazaran, doğuda kalan Türk boylarının konuşup yazdıkları dil olduğu için Doğu Türkçesi, hatta Ali Şir Nevâî ile klasik bir nitelik kazanmasından dolayı “Nevâî dili” olarak da isimlendirmiştir¹⁷.

Çağatay Türkçesi için XV. ve XVI. yüzyıllara kadar genellikle Türk tili, Türkî til, Türk lafzı, Türk elfâzı, Türkçe, Türkçe til gibi terimler kullanılmıştır. Ali Şir Nevâî, eserlerinde özellikle Muhakemetü’l-Lugateyn’de Türkî ve Türkçe terimlerini kullanırken Mîzânu’l-Evzân’da dikkat çeken şu açıklamaya yer verir: “Acem şu’ârâsı ve Fûrs fukahâsı her kaysı uslûbda kim söz arûsına cilve ve nümâyîş birip irdiler, Türk tili bile alem sürdürüm ve her niçûk kâ’idede kim ma’nî ebkârına zîb ü ârâyîş körgüzüp irdiler, Çağatay lafzı bile rakam urdum”. Böylelikle Nevâî bu sözleriyle döne minin edebî dili için Çağatay lafzı’nı da kullandığını göstermiştir¹⁸.

Çağatayca sadece Orta Asya Türk devletlerinde değil Osmanlı sahasında ve Avrupa Rusya’sında Oğuz grubu dışında kalan müslüman Türkler tarafından da birçok şairin özendiği ve bu dilde eser verdiği klâsik bir dildir.

XI-XX. yüzyıllar arasındaki Orta Asya Türk-İslam yazı dilini dört döneme ayıran Samoyloviç, Çağataycaya Kıpçak-Oğuz devri (XII-XIV. yy.) ile Özbek devri (XX. yy.) arasında yer vermiş ve Çağatay edebî dilini şu şekilde dört devreye ayırmıştır. Bunlar:

- İlk Çağatayca veya Nevâî’den önceki Çağatayca devri (XV. yüzyıl başlarından Nevâî’nin ilk eserini verdiği 1465 yılına kadar),

¹⁶ Eckmann, Janos. “Çağatay Dili Hakkında Notlar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı –Belleten, 1958, 115-126.

¹⁷ Poyraz, Yakup. Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesi’ne Kayıtlı İlk Doğu Türkçesi (Çağatayca) Yazmaları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 16, s. 403, Ordu., 2011.

¹⁸ Canpolat, Mustafa A.G.E. s.64.

- Klâsik Çağatayca devri (1465-XVI. yüzyılın ortaları),
- Klâsik devirden sonraki Çağatayca devri (XVII. yüzyılın sonuna kadar) ve
- Son Çağatayca devri (XVIII. ve XIX. yüzyıllar)'dir¹⁹.

J. Eckmann, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinin devamı olarak nitelediği Çağatay Türkçesini, XV. yüzyıldan başlatır ve üç döneme ayırır. Eckmann'ın bu gruplandırmasına uyarak Çağatay edebiyatını üç döneme ayırıp ele almak daha uygun olacaktır:

- Klâsik Öncesi Dönem: Çağatay yazı dilinin başlangıç dönemidir. XV. yüzyıl başlarından Nevâî'nin ilk divanını düzenlediği 1465 yılına kadarki dönemi içerir. Bu dönem Türkçesi, Harezmi Altın Ordu Türkçesi ile Nevâî dili arasında geçiş özelliği taşımaktadır. Klâsik şeklini Nevâî ile bulan Çağatayca ile yazılmış eserlerde Nevâî'nin ilk divanına kadar gittikçe azalan derecede Harezmi Altın Ordu Türkçesi özellikleri yer almaktadır. Bu dönemde meydana getirilen divanlar, tertip bakımından klâsik devirdeki kadar gelişmiş değildir. Başlıca temsilcileri Sekkâkî, Mevlânâ Lutfî, Yûsuf Emîrî, Atâî, Haydar Tilbe, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Gedâî, Yakînî ve Ahmedî'dir.

- Klâsik Çağatayca Devri (XV. yüzyılın ikinci ve XVI. yüzyılın ilk yarısı): 1469-1506 yılları arasında hüküm süren, Herat'ı siyasî merkez olması yanında devrin sanat ve kültür merkezi hâline getiren Hüseyin-i Baykara ile onun himayesinde bu-lunan Ali Şir Nevâî'nin başlattıkları dönemdir. 1507'de Özbeklere karşı yapılan savaşta ölen Baykara'dan sonra klâsik Çağatay edebiyatı Şeybânîler tarafından Orta Asya'da, Ba-bur ile de Hindistan'da olmak üzere iki bölgede devam etmiştir. Nevâî, Hüseyin-i Baykara, Hamîdî, Muhammed Sâlih, Şeybânî, Ubeydî ve Babur bu dönemin başlıca temsilcileridir.

- Klâsik sonrası devir (XVI. yüzyılın ilk yarısından XIX. yüzyılın sonuna kadar): Orta Asya'nın çeşitli adlar altında süren 250 yıllık siyasî birliği XVI. yüzyılın sonlarında Şeybânî hükümdarı Abdullah Han'ın ölümü ile sona ermiş ve Şeybânî Hanlığı Hive, Hokand ve Buhara Hanlıkları olmak üzere üçe bölünmüştür. Bu hanlıklar arasındaki iç savaşlar kültür hayatında da etkisini göstermiş, güçlü şair ve yazarların yetişmemesi

¹⁹ Canpolat, Mustafa A.G.E. s.65-66.

sebe-biyle Çağatay edebiyatı gerilemeye başlamış ve zamanla yerini Özbek diline bırakmıştır. Bu dönemin başlıca temsilcileri Ebu'l-Gâzî Bahadır Han, Mûnis Harezmi, Âgehî, Kâmil, İvaz Otar, Ömer Han ile oğlu Muhammed Alî Han, Cihân Hatun ve Muhammed Şerif'tir²⁰.

Çağatay edebiyatının en sevilen şiir türleri gazel, kaside, mesnevi gibi Fars edebiyatında çokça görülen türlerden başka yine Fars edebiyatında karşımıza çıkan müstezat, kıta, muamma ve rubai türlerine rastlanmaktadır. Fars edebiyatında görülmeyen, ancak 15. yüzyılda Çağatay edebiyatında çok tercih edilen tuyuğ türünde de şiirler verilir. Cinaslara dayanan bu şiir türünün önemli temsilcileri Lutfî, Ebu Bekir Mirza, Sultan İskender Şirazî, Mir Sa'îd, Nevâyi, Babür ve Emir'dir.

15. yüzyılın ikinci yarısında (1469-1506) Herat'ta hüküm süren Sultan Hüseyin Baykara bir yandan Hüseyinî mahlasıyla gazeller yazar, öte yandan sarayındaki sanatçıları ve bilim adamlarını destekler. Desteklediği şahsiyetlerden biri, edebiyatın değişik türlerinde yaklaşık 30 eser kaleme almış Ali Şir Nevâyi'dir. Çok yönlü çalışmasıyla Çağatay edebiyatına altın devrini yaşatan ve diğer Türk halklarının edebiyatlarına da güçlü etkisi olan Nevâyi'nin bir ciltte topladığı "Hazâyinü'l-meânî" (*Anlamların hazineleri*) adlı dört divanı olup bunlara, yazıldığı yıllar dikkate alınarak çocukluk dönemi şiirlerine "Garâbü's-sıgar" (*Çocukluk döneminin gariplikleri*), gençlik şiirlerine "Nevâdirü's-şebâb" (*Gençlik döneminin bulunmazlıkları*), orta yaş dönemindeki şiirlerine "Bedâyiü'l-vasat" (*Ortayaşlılık döneminin yenilikleri*) ve yaşlılıkta yazdıklarına "Fevâyidü'l-kiber" (*Yaşlılık döneminin faydaları*) adlarını verir. Çağatay edebiyatında hiçbir şair onun kadar bunca değişik tür ve şekilde eser kaleme alamaz²¹.

Nevâî'nin başlattığı klasik dönem öncesinde Sekkâki (öl. 1472) Divan'ında sevgilisinin güzelliği ve kayıtsızlığı, kendisinin umutsuz aşkı gibi İran şiirinin geleneksel konularını işlerken Türk halk edebiyatının anlatım özelliklerinden ve halk dilinden yararlandı. Divan'ı kadar Gül'ü-nevruz mesnevisiyle de tanınan Lutfi, gerçek başarısını gazellerinde gösterdi. Yusuf Emiri, Divan'ından başka Dihname ve Beng'ü çağır mesnevilerinin de sahibiydi. Yesevi dervişlerinden Atayi'nin şiirleri bu dönemde Orta

²⁰ Eckmann, Janos. "Çağatay Dili Örnekleri", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. IX, s.145-152, İstanbul, 1959.

²¹ Mehan, Aziz. Yazılı Özbek Edebiyatı, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık, Cilt : 31; No:2; s.159, 2007.

Asya Türkleri arasında yaygın olarak okunuyordu. Bu edebiyat XVI. yüzyıl sonlarına kadar klasik dönemini yaşadı. Klasik çağatay edebiyatı XV. yüzyılın ikinci yarısında. Timurlu sarayı çevresinde gelişti. Hüseyin Baykaranın yönetimde bulunduğu yıllarda (1469-1506) başkent Herat, gelişmiş bir kültür merkezi oldu. Bu merkezin Horasan, Maverâ-ünnehir, İran, Irak ve Anadolu ile sürekli ilişkisi vardı. Çağataycanın yanı sıra farsçayla da ürün veren çağatay şairleri, bu merkezlerdeki edebiyat olaylarını yakından izliyor ve inceliyorlardı. Aynı dönemde, bazı osmanlı şairlerinin de çağatay dilinde şiirler yazdıkları, çağatay şairlerine nazireler kaleme aldıkları görülür. Nevâî'nin başlattığı klasik dönemden en büyük temsilcisi olan Babür Şah'tır. Lirik şiirlerinden başka Babürname adıyla bilinen Vekayiname'siyle bu edebiyatın en güzel düzyazı örneğini verdi. Oğulları Hümayun, Kâmrân Mirza, ayrıca emir Hoca Kalan ile Bayram Han ve oğlu Abdürrahim Han Çağatay edebiyatının klasik dönemindeki son temsilcilerindendir. XVII. yy.'dan, XX. yy.'a kadar duraklama ve gerileme dönemini sürdürdü. Çağatayca, XVII. yy. sonlarında kültür dili olarak etkinliğini sürdürmekle birlikte, bu dildeki edebiyat eski üstünlüğünü yitirdi. Bu dönemin önde gelen temsilcisi, Şeybanlı soyundan olan Ebûlgazi Bahadır Han'dır (1603-1663). Çağataycanın en güzel örneklerinden sayılan Şecere-i türk yapıtında, XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Şeyban-Özbek hanlarının tarihini anlattı. Şecere-i terakime adlı tarihsel destansı bir yapıtı daha vardır. Çağatay edebiyatı XX. yüzyılda yerini Özbek edebiyatına bıraktı²².

²² <http://www.nuveforum.net/527-edebiyat-terimleri/31595-cagatay-edebiyati-ali-sir-nevai-orta-asya-sairlerinin-temsil-ettikleri/> (15.11.2013).

3. Ali Şir Nevâî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri

3.1. Hayatı

Türk Dünyasının en önemli ortak şahsiyetlerinden olan Ali Şir Nevâî, Türk dilinin ve edebiyatının gelişmesinde önemli katkıları olmuş büyük bir ediptir. Ölümünün 500. yılında bütün Türk Dünyasında anılan Ali Şir Nevâî bütün Türk Dünyası sair ve yazarlarını etkilemiştir. Çağatay Dili ve Edebiyatı, Çağatay Dönemi söyleyişlerinde geçen “Çağatay” sözcüğü Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın ismine nispetle kullanılmaktadır. Önceleri bu sözcük Çağatay Han'ın soyuna ve onun kurduğu devlete verilirken sonraları Mâveraünnehir'deki bütün Türkler için kullanılmış, Timurlular zamanında inkisaf eden edebî Türkçe ile bu lehçede meydana getirilen Orta Asya Türk edebiyatına bu isim verilmiştir²³.

Fuat Köprülü Çağatay sözcüğü ile “genis anlamda Moğol istilasından sonar Cengiz'in çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı, Altınordu devletlerinin medeni merkezlerinde XIII-XV. Yüzyıllarda inkisaf eden ve Timurlular devrinde zengin bir edebiyat yaratan Orta Asya edebi lehçesi”nin kastedildiğini ifade ederek bu lehçenin temelini XI. yüzyıla kadar götürür²⁴.

Ali Şir Nevâî, Çağatay edebiyatının da önemli ismidir. Soyca bir Uygur ailesinden gelen Nevâî, 17 Ramazan 844 (9 Subat 1441) tarihinde Herat'ta doğdu.. Babası Gıyasettin Kışkine Bahadır (Kışkine Bahsı) Timur'un torunlarının hizmetinde bulunmuş, sonra Ebu'l-Kasım, Bâbü'r Sah'ın sarayında da önemli bir mevki sahibi olmuştu. Nevâî ile sonraları döneminin sultanı olacak olan Hüseyin Baykara birlikte büyümüş ve okumuşlardır. Heat sarayında mühürdarlık görevinde bulunan Nevâî, Emîr ünvanı almıştır. Ölümünden hemen önce şehirden ayrılan hükümdar Hüseyin Baykara onu yerine vekil bırakmıştır. 3 ocak 1501'de Herat şehrinde vefat etmiştir²⁵.

²³ Bartold, W. Çağatay Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Cilt: III s. 266-270, İstanbul, 1988.

²⁴ Köprülü, Fuad. Çağatay Edebiyatı Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Cilt: III, s.270-323, İstanbul, 1988.

²⁵ Özcan, Hüseyin Türk Dünyasının Bilgesi Ali Sir Nevâî, “ Ölümünün 500. Yılında Ali Sir Nevâî ” adlı uluslararası sempozyumunda yer almıştır, s.3, Özbekistan, 2001.

3.2. Edebî kişiliği

Türk edebiyatına, diline ve kültürüne son derece değerli katkılarda bulunmuş, yaşadığı dönemin bütün güzelliklerini kendi dilinde ve sanatında toplamış, Türk edebiyatının en büyük şahsiyetlerinden biri hiç şüphesiz Ali Şir Nevâî'dir²⁶.

Nevâî, çağatay Türkçesinin kurucu olarak kabul edilmektedir. Hatta bazı araştırmacılar çağatay Türkçesi için "Nevâî dili" adını kullanmışlardır.

Ali Şir on beş yaşındayken babadan yetim kaldı ve Ebulkasım Babür'ün sarayında yetişti. Ebulkasım Babür, Meşhed'deyken uzun yıllar Ali Şir de Meşhed'de yaşadı, burada okudu ve şiir yazmaya devam etti. Hüseyin Baykara ise, ata binip kılıç kuşanıp Timurîler tahtı için mücadeleye girer ve Merv'e yönelir. Bu devirde Ali Şir bütün şark klasiklerini okudu; şiir, felsefe, din ilmi, sanat ve kültür tarihini iyi öğrendi. Türkçe'yle Farsça'yı şiirlerinde aynı derecede yüksek sanat gücüyle kullandı. Türkçe yazdığı şiirlerde Nevâî, Farsça yazdığı şiirlerde ise "Fânî" mahlasını kullandı. Ali Şir, Meşhed yıllarında şair Kemal Turbetî ve Hasan Erdeşir'den etkilendi. Sonraki yıllarda bu iki şahıs hakkında hususî eser yazdı.

Ali Şir, on dokuz yaşında meşhur mutasavvuf Abdurrahmân Câmî ile tanıştı. Onun öğrencisi oldu. Câmî, onun hem şair, hem devlet adamı olarak yetişmesinde mühim rol oynadı. Tarih kitapları Câmî öldüğü zaman Ali Şir'in onun bütün devrelerinden geçtiğini, büyük üstadla lââyık talebe, dost, sadık insan olduğunu yazıyor. Nevâî ve Câmî mevzusunda tarih kitapları gibi edebî eserler de yazıldı. Nevâî Herat'ta bir müddet Ebusaid Mirza sarayında görev yaptı. Ebusaid zâlim biriydi. Halk ona karşı ayaklandı. İsyanlıların arasında dayıları da bulunduğu için Nevâî, Semerkand'a sürüldü. Semerkand'da meşhur Feyzullah Ebulleys, onu himayesine aldı. Büyük âlim, Nevâî'ye "evlâdım" diyordu. Nevâî, onun medresesinde okudu. Tarihçi Handemir'e göre Ebulleys, Nevâî'yi çok sevdi, onun âlim olarak yetişmesinde büyük rol oynadı²⁷.

²⁶ Köktekin, Kâzım. Ali Şir Nevâî'nin Türkçeciliği, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı: 19, s. 117, Erzurum, 2002.

²⁷ Kahhar, Tahir. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, C.15, s. 115, Ankara, 2003.

Nevâî'nin hayatı elbette rahat ve huzur içinde geçmedi. Herat'taki saraydan sürgün edilince eski Sebzevâr valisi olan merhum babasından kalan mal ve mülkü Ebusaid tarafından müsadere edildi. Bu dönemde çok yoksulluk çekti. Semerkand'da vali ve ileri gelenlerin onu himaye ettikleri, Se-merkandlı Ferganlı, Taşkentli ve Buharalı âlim ve şairlerle dostluklar kurduğu, onun sanat hayatında bu çevrenin büyük tesir yaptığı hakkında Handemir'in "Mekârimü'l-Ahlâk" adlı eseriyle şairin "Mecâlisü'n-Nefâis" adlı eserinde kıymetli bilgiler mevcuttur. Nevâî, bu sebeple Semerkand'daki hayatını bir ömür boyu unutmadı. Semerkand'dan çıkan meşhur tarihçiler Abdurrezzak Semerkandî, Devletşah gibi çok sayıda âlim, şair ve sanatçının yetişmesinde yardımcı oldu. Nevâî 1469'a kadar Semerkand'da kaldı. Bu dönemde buradaki sanat muhitine büyük tesiri oldu. Ömrünün sonuna kadar, bu eski ve medeni şehirle ilgisini kesmedi, buradaki kültürel muhitin gelişip yükselmesi için çalıştı²⁸.

Nevâî kullandığı dil İslam medeniyetinin ortak dilidir. Arapça ve Farsçaya da çok iyi derecede hakim olan Nevâî, bu dillerdedeki edebî söyleyisleri Türkçeye uyarlayarak dilin zenginlesmesine katkıda bulunuyordu. Hayatı boyunca Türkçe'nin İran edebiyatı seviyesinde eserler verecek kadar zenginlesmesi için çalışmıştır Türkçenin söyleyislerine uygun kullandığı sözcüklerle sonraları "Nevâî dili" olarak vasıflandırılacak olan özgün bir söyleyise sahipti. Oadaki Türkçe sevgisi milli suuru eserlerinde görmek mümkündür. Edebiyatın temelini dil olusturur. Nevâî, Orta Asya Türk Edebiyatına kullandığı dil ve edebi eserleriyle millilik vasfı kazandırmıştır²⁹.

"Farsçanın resmi dil olarak hüküm sürdüğü Fars edebiyatının Câmî ile zirveye ulaştığı ve münevverlerin Farsça öğrenip bu dille yazmayı meziyet saydıkları bir devirde Nevâyî'nin Türkçe'nin Farsça'dan aşağı kalmayacak bir dil olmadığını müdafaa etmesi, Türkçe'yle de yüksek bir edebiyat vücuda getirmesinin mümkün olacağını bizzat eserleriyle ispat etmesi ve yenilerin Türkçe yazmaları hususunda tesvikte bulunması gözönüne alınırsa bu hizmetin derecesi ve önemi daha iyi anlasılır"³⁰.

²⁸ Kahhar, Tahir. A.G.E. s.116

²⁹ Özcan, Hüseyin. A.G.E. s.4.

³⁰ Eraslan, Kemal. "Nevâî Maddesi", Türk Klasikleri, C.III, s. 108. İstanbul, 1986.

Şiir sanatından başka hat, resim , mûsiki ve mimari sanatlarıyla da ilgilenen Nevâî bu sanat dallarında da eserler veren çok yönlü örnek bir şahsiyetti. Nevâî bütün bu ilim ve sanat çalışmalarıyla şiire, resme ,musiki ve mimariye hizmetleriyle aynı zamanda popüler bir şöret kazanmış ve geniş bir halk tarafından devamlı surette sevilmişti. Devrinin ve çevresinin örnek adamıydı. Nevâî, ilim uğrunda bir çok emek sarfetmiş, tarih ahlak kelim ve tasavvufa dair eserler vücuda getirmiş, edebiyatın nazari kısmında çalışmış ve devrinin en büyük münekkidi olmuştur. Nevâî, vakit buldukça tarih de yazmıştır. “Tarih-i Mülûk-ı Acem” ile “Tarih-i Enbiyâ ve Hükemâ “ gibi. Türk tarihinden bahseden bir de “Zübdetü't-Tevârih” vardır.” “Hadis-i Erbaîn, Sıratü'l-Müslimîn” tasavvufî mesnevilerinde pek güzel ruh selahiyetiyle terennüm etmiştir³¹.

Klasik çağatayca devresinde gördüğümüz, bu devrenin hatta çağataycanın kurucusu olarak bildiğimiz Ali Şir Nevâî Türk edebiyatında benzeri görülmeyen derecede Türkçe eser vermiştir. Çağataycanın diğer temsilcilerinin hepsinin verdiği eserlerin toplamından daha da fazla eser yazdığım söylersek mübalağa etmiş olmayız sanıyorum. Ali Şir Nevâî, içinde Garaibü's-sıgar, Nevâdirü's-şebâb, Fevâidü'l-kiber, Ferhad ü Şirin, Leylî vü Mecmûn, Nazmü'l-cevâhir, Mecâlisü'n-nefâis, Mizânü'l-evzân, Lisânü't-tayr ve Muhâkemetü'l-lugateyn gibi eserlerin de bulunduğu yaklaşık 30 eserin sahibidir. Bu 30 eserin içinde, beş divanından biri olan Farsça divanının dili doğal olarak Farsça, diğerlerinin hepsinin dili Türkçedir. Bunların bir kısmının tercüme eserler olduğunu söyleyelim. Ali Şir Nevâî'de hedef milli bir dil ve milli bir edebiyattır. Bunun için bu kadar çok eser yazmıştır. O, bütün hayatı boyunca, Farsçanın o devirdeki üstünlüğüne rağmen, kendi mim edebiyatının temelini oluşturmak için gayret etmiş, bunu kendisi için kutsal bir görev saymıştır. Milli' edebiyat için gösterilen bu gayret elbette milli bir dil için de geçerlidir. Çünkü Nevâî'de Türkçe sevgisi her şeyin üstündedir. Çağdaşları ve daha sonraki devrelerdeki yazar ve şairlerin de desteğiyle Ali Şir Nevâî bu amacına ulaşmıştır³².

Hayatının ana hatları ile özetlediğimiz Ali Şir Nevâî'nin klasik Çağatay edebiyatının teşekülünde seçkin bir yeri vardır. Divan, tarih, mesnevi, tezkire, dil, musiki,

³¹ Özcan, Hüseyin. A.G.E. s.5.

³² Köktekin, Kâzım. A.G.E. s. 118-119.

aruz gibi çeşitli tür ve konularda otuz kadar irili-ufkalı eser vermesi onun büyük ve veltun bir sanatkar olduğunu, geniş kültürünü ve zamanının ilimlerine vukufunu açıkça göstermektedir. Bu bakımda devrinin olduğu kadar, Türk san'at ve fikir hayatının da en mühim şahsiyetidir. Farsça'nın resmi dil olarak hüküm sürdüğü, Fars edebiyatının Mevlana Cami ile zirveye ulaştığı ve münevverlerin Farsça yazmağı meziyet saydıkları dönemde, Nevâî'nin Türkçenin birçok yönlerden Farsçadan üstün olduğunu savunması ve Türkçe ile de yüksek bir edebiyat meydana getirmenin mümkün olduğu bizzat eserleriyle ispat etmesi, genç şairleri Türkçe yazmağı teşvik ederek özendirilmesi göz önünde alınırsa, kültür ve edebiyat hayatımızdaki yeri ve hizmeti daha iyi anlaşılır.

Nevâî'nin her eseri, devrinin sosyal ve kültürel bir yönünü aydınlatığı gibi, onun geniş kültürünü, millî şuurunun yüceliğı ve san'at dehasını da yansıtmaktadır. Cami ve Husrev-i Dihlevî'nin tesiri altında kalmasına rağmen hiç bir zaman taklitçi bir san'atkar olmamış, orijinal kalmağı, hatta bazı bakımlardan üstadlarını aşmağı muvaffak olmuştur³³ (Türkay, 2002: VII).

3.3. Eserler

Ali Şir Nevâî çocukluk döneminden başlayıp hayatının sonuna kadar söylediğı Türkçe şiirlerini toplayarak yedi farklı divan meydana getirmiş. *Bunlardan Bedâyi'u'l-bidâye*, Hüseyin-i Baykara'nın isteğı üzerine, Türkçe yazmış olduğu en eski şiirlerini topladığı divandır. *Nevâdirü'n-nihâye*, 1476-1486 yıllar arasında söylemiş olduğu şiirlerini ihtiva eden ikinci divandır. *Garâibü's-sıgar*, yine Hüseyin-i Baykara'nın şiir yazmada durgunlaştığı sırada Nevâî'ye iki ayrı divan daha tertip ederek bunların sayısını dörde çıkarmasını istemesi üzerine, Nevâî'nin ilk tertiplediğı iki divanı ile yirmi yaşına kadar söylediğı şiirlerini bir sınıflamaya tabi tutarak olmuşturduğu divandır. *Nevâdirü'ş-şebab*, gençlik dönemlerinde yani 20 ile 35 ile 45 yaşları arasında yazdığı şiirleri ihtiva eder. *Bedâyi'u'l-vasat*, orta yaşlarda yani 35 ile 45 yaşları arasında yazdığı şiirlerden oluşmaktadır. *Fevâidü'l-kiber*, ömrünün sonuna doğru yazdığı şiirlerden meydana gelmiş. Özellikle son dört divanda yer alan şiirlerin kesin olarak Nevâî'nin

³³ Türkay, Kaya. Ali Şir Nevâî Bedâti'u'l-vasat Üçüncü Divan, Türk Dil Kurumu, s. VII, Ankara,2002.

zikrettiği dönemlerden yazıldığını söylemek zordur. Aslında bunlara, büyük bir divan dört ayrı bölümü de denilebilir. Nitekim kendisi de son dönemlerde yazdığı şiirlerle son dirt divandaki oluşturmuş şiirleri bir araya getirmek *Hazâinü'l-ma'âni* adını verdiği divanın oluşturmuştur. Nevâî'nin dostu ve mürşidi Abdurrahman-ı Camî'nin isteği ve Hüseyin-i Baykara'nın da kendisine aynı şey emretmesi üzerine nîr de Farsça Divan oluşturmuştur³⁴.

Nevâî'nin Hamse'sinin dışında yazdığı diğer bir eseriyle altı mesnevisi vardır. Bunlardan Hayretü'l-ebrar, Nizami'nin *Mahzenü'l-esrar*'ı ile Emir Hüsrev'in *Matla'u'l-envar* ve Camî'nin *Tuhfetü'l-ahrar*'ına nazire olarak 1483'te yazılmış olup 4000 beyit civarındandır. Ferhad ü Şirin mesnevisi, Nizami ile Hüsrev-i Dehlevî'nin aynı addaki eserinden ilham alınarak 14842'te nazmettiği bir eser olup, türünün diğer eserlerinden ayrılan en önemli özelliği ağırlık merkezinin Hüsrev yerine Ferhâd üzerinde kurulmasıdır. Nevâî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u Nizami ile Hüsrev-i Dehlevî'nin aynı addaki eserlerinden hareketle yazılmıştır. 38 bölümden oluşan eser, 3622 beyttir. Behrâm'ın güzel cariyesi ile olan maceranın anlatan eser, *Seb'a-i Seyyâre*, 1484'te elli bâb olarak yazılmış olup , 5000 beyti civarında. Nevâî'nin İskeder'i bir Türk hikimdarı dibi tasavvur ettiği ve onun şahsında Hüseyin-i Baykara ile bediüzzaman'ı anlattığı eseri, *Sedd-i İskederi* 1485'te yazılmış olup, 7214 beyttir. Lisanü't-tayr, hamse dışında kalan mesnevilerdendir. 3598 beyitten oluşan mesnevinin konusu, Attar'ın *Mantıku't-tayr*'ından alınmakla birlikte birçok değişiklik ve ilave yapmıştır. Nevâî, bu eserinde Farça şiirlerindeki Fânî mahlasını kullanılmıştır.

Nevâî'nin eserlerinin önemli bir kısmını da tezkire, hal tercümesi ve hatıra türümde kaleme aldığı kitaplar oluşturur. Bunlardan *Nesâyimü'l-mahabbe min-Şemâyimi'l-fütüvve*, Molla Câamî'nin velîlerin hayatlarını ihtivâ eden Farsça *Nefahâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds* isimli eserinin Çağatay Türkçesinin tercümesidir. *Mecâlisü'n-nefâais*, özellikle Herat, Horsan ve Azerbaycan'dan yaşayan ve çoğu Farsça şiir söyleyen 461 şairi ihtiva eden bir eser olup türk edebiyatında yazılan ilk şairler

³⁴ Şentürk, Ahmet Atilla. A.G.E. s. 198.

tezkiresidir. Bu eser hem XV. asır Çağatay edebiyatı hem de İran edebiyatı için önemli bir kaynaktır³⁵.

Hamsetü'l-mütehayyirîn, Molla Câmi'nin ölümü üzerine yazılmıştır. *Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîe Big*, Nevâî'nin şahsına çok bağlılık duyduğu mürşidi Seyyid Hasan'ın ölümü üzerine onun hayatını ve meziyetlerini, kendisiyle olan ahatıralarını anlattığı mensur-manzum olarak kaleme aldığı risaledir. *Hâlâ-ı Pehlevân Muhammed*, Nevâî, çok yakın dostu, şair, bestekâr ve tabip Pehlevân Muhammed'in ölümü üzerine kaleme aldığı bu risalede onun hayatının ve kendisine dair hatıralarını anlatmıştır.

Nevâî'nin dinî eserleri arasında Câmi'nin aynı addaki eserlerini dörder mısralık kıtalar halinde tercümesi şeklide 1481'de nazmettiği *Çihl Hadis* tercümesi gösterilebilir. *Sirâcü'l-müslimîn*, Nevâî Külliyyatı içinde yer alan küçük bir akaid kitabı *Münâcât* ise, Allah'a yakarış için kaleme aldığı mensur bir eserdir.

Muhâkemetü'l-lügateyn, Nevâî'nin dil alanındaki nillî şuurunu sergileyen önemli bir eserdir. *Mîzânü'l-evzân*, aruz hakkında toplu bigiverme amacıyla yazılmış. *Mahbûbu'l-kulûb*, sosyal konulan değindiği, ahlak kitabı mahiyetinde önemli bir eserdir. Hyatına dair bazı bilgiler de ihva eder. Nevâî'nin bunlar dışındaki diğer eserleri ise çunlardır: *Risâle-i Mu'ammâ*, *Nazmu'l-cevâhir*, *Târîh-i Endiyâ*, *Hükemâ*, *Târîh-i Mülûk-i Acem*, ve *Zübdetü'l-tevârîh*³⁶.

Farsça divan yazabilecek derecede Farsça ve Arapça bilen Ali Şir Nevâî, ölümünden kısa bir süre önce yazmış olduğu, özellikle Türk dili için önemli olan, iki dili yani Farsça ile Türkçeyi mukayese ettiği *Muhakemetü'l-lügateyn* adlı eserinde şunları söyler: "...Bu sözlerimden Türk olduğum için, Türkçeyi övmekte aşırı davrandığım, Farsça ile de ilgim az bulunduğundan bu dilin eksiklerini belirtmekte ileri gittiğim sanılmasın. Fars dilini incelemekte hiç kimse benim kadar derinliklere inememiştir ve bu dildeki doğrunun yanlışın kaynaklarını görememiştir. Farsça olarak okumadığım divan kalmamış gibidir. İşte bunca sağlam deliller ve tanıklarla gerek Türk dili için gerek Fars dili için olsun sanatta, edebiyatta, şiirde bilgilerim maharetim aydınlanıp anlaşıldıktan

³⁵ Şentürk, Ahmet Atilla. A.G.E. s. 199.

³⁶ Şentürk, Ahmet Atilla. A.G.E. s. 200.

sonra, hangisini hangisine üstün tutsam hiç kimsenin inanmaktan başka elinden bir şey gelmeyecektir. Daha bir çok tanıklarım, delillerim vardır ki onları burada uzun uzun yazıp anlatmak bir risale için fazla gelir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Türkçeyi Farsçadan üstün ve ileri buluşum, kuru bir zan, yahut çürük bir kanaat degildir." Bu ifadelerden Ali Şir Nevâî'nin dil konusunda çok duyarlı, ve bilgili bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. O, yine özellikle dil konusunda yazdığı, Farsçanın ancak Arapça unsurlar yardımıyla karşılık bulabildiğini belirttiği, anlam incelikleri taşıyan yaklaşık yüz kelimeye yer verdiği *Muhakemetü'l-lügateyn*'de bir dil bilimci tavrıyla dikkatleri çekmektedir. Yazı dillerinin kuruluşunda devletin öneminin farkında olan Nevâî, aynı eserde dil karmaşıklığına ve iki dilliliğe de temas etmektedir³⁷.

Ali Şir Nevâî, Türk Edebiyatı'nda tezkire yazma geleneğinin temeli *Mecâlisü'n-Nefâ'is* adlı eserine dayanır. Türk Edebiyatının ilk tezkiresi budur³⁸.

Yukarıda gördüğümüz gibi Ali Şir Nevâî çeşitli tür ve konularda pek çok eser vermesi, onun kuruculuk vasfı ve gâyesi ile izah edebilir. Nevâî Fars edebiyatını örnek almış, çeşitli türlerde Farsça yazılan eserleri Türkçeye yeniden ve orijinal kalarak yazmağa gayret etmiş, müşterek kültüre dayanan Orta Asya Türk edebiyatını millî zevkle klasik bir seviyeye ulaştırmağa muvaffak olmuştur³⁹.

Ali Şir Nevâî'nin genel eserleri:

- I. Dîvânları (Hazâ'inü'l-me'ânî)
 1. Garâ'ibü's-sigar
 2. Nevâdirü's-şebâb
 3. Bedâyi'u'l-vasat
 4. Fevâ'idü'l-kiber
 5. Farsça dîvânı
- II. Hamsesi
 6. Hayretü'l-ebrâr

³⁷ Köktekin, Kâzim. A.G.E. s.120-121.

³⁸ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tezkire/> (15.11.2013).

³⁹ Türkay, Kaya. A.G.E. s. VII.

7. Ferhâd u Şîrîn
8. Leylî vü Mecnun
9. Seb'a-i seyyâre
10. Sedd-i İskenderî
- III. Tezkireleri
 11. Mecâlisü'n-nefâ'is
 12. Nesâ'imü'l-mahabbe
- IV. Dil ve edebiyatı eserleri
 13. Risâle-i mu'ammâ
 14. Mîzânu'l-evzân
 15. Muhâkemetü'l-lugateyn
- V. Dinî-ahlâkî eserleri
 16. Münâcât
 17. Çihil hadîs
 18. Nazmu'l-cevâhir
 19. Lisânu't-tayr
 20. Sirâcü'l-müslimîn
 21. Mahbubu'l-kulub
- VI. Tarihi eserleri
 22. Tarih-i enbiyâ vü hükemâ
 23. Tarih_i mülkuk-i Acem
 24. Zübdetü't-tevâhîr
- VII. Bibliografik eserleri
 25. Hâlât'ı Seyyid Hasan-ı Erdeşîr
 26. Hamsetü'l-mütehayyirîn
 27. Hâlât-ı Pehlevân Muhammed
- VIII. Belgeler
 28. Vakfiyye
 29. Münşe'ât

Türk Dil Kurumu Ali Şîr Nevâî'nin eserlerini bir külliyyat halinde yayınlamaya kararlaştırdı, yukarıda verilen sıra numarasıyla yayınlanacaktır⁴⁰.

1888 tarihli Rieu kataloğunda İngiltere Ulusal Kütüphanesi'ne kayıtlı Çağatayca ile ilgili olarak 11 adet mensur, 22 adet manzum yazma mevcuttur. Bunlardan Ali Şîr Nevâî'nin 4 adet mensur, 13 adet manzum yazma mevcuttur*.

3.3.1. Mensur eserler:

Mecâlisü'n-Nefâis, Ali Şîr Nevâî'nin Türk ve İranlı şairleri tanıttığı ve şiirlerinden örnekler verdiği tezkire türü eserdir. Nevâî, eserine bir önsözle bağlar ve “meclis” adını verdiği sekiz bölüme ayırır. Her bölümde kendince oluşturduğu bazı ölçütlere göre şairleri tasnif eder. Örneğin “Birinci Meclis”e kendi zamanında yaşayıp ölmüş ama görüşmemiş olduğu şairleri almıştır. “Sekizinci Meclis”i sadece Sultan Hüseyin Baykara'ya ayırmıştır.

Mecâlisü'n-Nefâis, aynı eserin başka bir nüshasıdır. Bir önceki nüsha (*Mecâlisü'n-Nefâis*) ile meclis (bölüm) tasnifi aynıdır fakat bu nüshada sonlara doğru (8. Meclis) kimi kısımlar eksiktir⁴¹.

Nesâ'imü'l-Muhabbet min Şemâ'imü'l-Fütüvvet, bu eser, İranlı Câmî'e ait evliya (önemli dinî şahsiyetler) tarihi niteliğindeki *Nefhâtü'l-Üns* adlı eserin Ali Şîr Nevâî tarafından Türkçe'ye çevirisidir. Yazar, çeviri yaparken kimi kişileri atlamıştır. Eserin başında yazarın önsözü vardır. Bu eser, Nevâî'nin kaleme aldığı son eserlerinden biridir.

Mahbûbü'l-Kulûb, Tasavvufî ve ahlakî bir eserdir ve üç kısımdan oluşmaktadır. Farsça *Mekârimü'l-Ahlâk* (Hând Emir) adlı tezkirede eserden Ali Şîr Nevâî'nin hayatının

⁴⁰ Türkay, Kaya. A.G.E. s. VIII.

⁴¹ Poyraz, Yakup. A.G.E. s. 405.

* bunlardan sadece 4 adet üzerine bahsedeceğiz

3.3.2. Manzum eserleri:

Hamse-i Nevâî, bu eser, Ali Şîr Nevâî'nin ve Türk edebiyatının ilk hamsesidir. Hamse beş mesneviden oluşur. Nevâî, hamse geleneğini Türk şiirine getiren şairdir. Nevâî'nin tüm mesnevileri İranlı Nizâmî'nin eserleriyle paralellik gösterir.

Hayretü'l-Ebrâr, güzel bir ta'lik hattıyla yazılmış olup, sayfa kenarları altın yaldızlı çizgilerle çerçevelenmiştir. Eserde 13 adet yarım sayfa minyatür vardır. Nevâî hamsesinin (*Hamse-i Nevâî*) ilk mesnevisi *Hayretü'l-Ebrâr* bu yazmada müstakil olarak istinsah edilmiştir.

Nevâdirü's-şebâb, Nevâî'nin *Nevâdirü's-şebâb* adıyla ikinci bir divanıdır. İçerik öncekilerden farklıdır. Örneğin “elif” harfinde 26 gazel vardır. Gazeller alfabetik sıradadır ve fakat “he” harfinde kesilir.

Divân-ı Nevâî, Nevâî'nin *Divânı*'nın başka bir nüshasıdır. Bu nüshada önsöz vardır, divân başlangıcı ve tertibi hemen hemen aynıdır. Diğerlerinden farklı olarak 9-20 varaklar arasında Divan ile ilgisi olmayan Hüseyin Baykara'ya yazılmış hacca gitme isteğini dile getiren mektup niteliğinde mensur bir bölüm, ayrıca sonlara doğru da bir Sakiname vardır⁴² ve bunlar gibi benzeri maznum eserleri terçümeler ve Ali Şîr Nevâî hakkında yazılmış eserler mevcuttur.

Tarih boyunca Türkçe kelimelerin serüvenini, fonetik değişimleri takip etmek ve arkaik kelimeleri tespit etmek bakımından da bu eserler çok önemlidir. Batı Türkçesi'nin kaynağının Doğu'dan başladığını düşündüğümüzde, Türkiye Türkçesi'nin temellerini anlamak noktasında da Çağatay dilinde meydana getirilen edebî eserlerin önemi yadsınamaz. Çağatay Türkçesi ile ilgili olarak tanıtılan eserler ve yazarlar üzerinde bugün Türkiye'de ve dünyada birçok bilimsel çalışma yapılmış olmasına rağmen; The British Library nüshaları ile karşılaştırılan ve edisyon kritik yapılan çalışma sayısı azdır⁴³.

⁴² Poyraz, Yakup. A.G.E. s. 408-410.

⁴³ Poyraz, Yakup. A.G.E. s. 412.

Bir Türkçeci olarak Ali Şir Nevâî, Türkçenin Farsçaya karşı savunuculuğunu yapmıştır. Çünkü ona göre Türkçe Farsçadan daha zengin anlatım gücüne sahiptir. İhtiyaç duyulan her türlü unsur Türkçede vardır. O, her zaman Türkçe kelimelerdeki anlam zenginliğini, Türkçenin ünlü sisteminin işleyişini, Türkçede her varlık için ayrı ayrı kelimelerin bulunması ve Türkçe gramerinin kolaylığı gibi özellikleri5 göz önüne alarak Türkçenin Farsçadan daha iltün bir dil olduğunu ileri sürmüş ve eserlerini bu bilinçle yazmıştır. Acaba Ali Şir Nevâî'yi bu derece Türkçeci, Türk edebiyatçısı yapan sebep neydi? Ali Şir Nivâî'nin yaşadığı dönemde, tıpkı Selçuklu'da olduğu gibi, resmi dil ve edebiyat dili Farsça idi. Çarşıda pazarda Farsça konuşuluyordu. Çağdaşı, genç Türk şairleri eserlerini Farsça yazıyor ve bununla övünüyorlardı. Oysa Ali Şir Nevâî'nin düşüncesi, "halka halkın dili ile hitap etmeli" şeklindedir. Bu düşüncesini Sedd-i İskenderi adlı eserinde şöyle belirtir:

Sanga ança hak lütfı vakı durur

Ki ta türk elrazi şayi durur

Bu til bile ta nazın erllr halk işi

Yakin kılmamış halk sendin kişi

Allah sana o kadar lütf etmiştir ki Türk kelimeleri,

Türk dili cihana yayılmıştır;

Bu dil ile halk şiirler meydana getirmiştir ,

Kesinlikle (Allah) senin gibi bir kişi yaratmamıştır.

Nevâî, bu ilkeden hareketle eserlerini Türkçe ile, halkın anlayabileceği sade bir Türkçe ile yazmıştır. Nevâî, Türkçenin Farsça ile boy ölçüşecek bir dil haline gelmesini sağlamış, kendinden önce yaşayan Sekkaki, Atai, Yusuf Emiri, Gediii gibi şairlerin işlediği Türk dilini daha canlı, daha işlek, daha hakim edebi bir dil haline getirmiştir. Anadolu'da Yunus Emre'nin, Şeyyad Hamza' nın, Ahmedî'nin, Ahmed-i Diii'nin, Aşık Paşa'nın Türkçenin devamı ve bugün kullandığımız standart Türkiye Türkçesinin gelişmesi için gösterdikleri özveriyi, Türkçenin bir edebiyat ve bilim dili olarak gelişmesinde oynadıkları rolü, bugünkü Özbekçe için, Ali Şir Nevâî oynamış ve döneminin Türkçecilik akımının başlatıcısı olmuştur. Onlar Türkçecilik akımını başlatarak belki de Türkçenin olası bir kesintiyle karşılaşmasına engel olmuşlar, bugün

dünya üzerinde geniş bir coğrafyada Türkçenin kullanılıyor olmasını sağlamışlar ve gelecekte de kullanılacağını bir anlamda temin etmişlerdir⁴⁴.

Ali Şir Nevâî, Leyli ve Mecnun adlı eserinin 3594 ila 3598. Beyiderinde Türkçenin milli bir dilolarak kullanılması konusundaki arzusunu şu şekilde ifade eder:

*Çün farsî erdi nükte şevki
Azrak idi anda Türk zevki*

*Ol til bile nazm boldı melfûz
Kim farsî anglar oldi mehzûz*

*Men Türkçe başlaban rivâyet
Kıldım bu fesânem hikâyet*

*Kim şöhreti çün cihanga tolgay
Türk ilige dagı behre bolgay*

*Niçün ki bukün cihanda etrâk
Köptür hoş-tab û sâfî-idrâk*

Nükte şevki Farsça olduğu için,
Türkçenin zevki ondan daha azdı.

Şiir o dille yazıldığından,
Farsça bilenler haz duyarlardı.

Ben rivayete Türkçe başlayarak bu efsaneyi anlattım,
Eserimin ünü cihana dolacağı gibi Türk ülkelerine de nasip olacak.

Bugün dünyada Türkler çokturlar;
Onlar iyi huylu, temiz ve anlayışlıdır.

⁴⁴ Köktekin, Kâzim. A.G.E. s.119.

Bütün bu özellikleriyle Türk insanının gönlünde hak ettiği yeri alan, Türk diline, Türk edebiyatına, Türk kültürüne erişilmesi güç hizmetlerde bulunan, bir dönemin kuruculuğunu üstlenen, milli dil ve millî edebiyat savaşçısı şühpesizki Ali Şir Nevâî'dir⁴⁵.

Nevâî, Türk Bilge Kağan ve Kaşgarlı Mahmut'dan sonra tarih içinde tanıdığımız en şuurlu Türk milliyetçisidir. Milliyetçiliği hamasi değil; dönemin koşullarında dil istiklalinin gereklerini ortaya koyan bir yapıdadır. Milliyetçilik anlayışı öncekilerden daha derin ve geniştir. Bu milliyetçiliğin amacı: Bir kültür ve edebiyat dili vasıtasıyla bütün Türklüğü birleştirmek, tek bir ruh bayrağı altında toplamak, diye özetlenebilir. Bunu sağlamak için Türklerin tek bir dil ile konuşmasını, Türk'ün dile sahip olmak şuuru ile, birlik halinde tek ve büyük millet olmasını ister⁴⁶.

⁴⁵ Köktekin, Kâzim. A.G.E. s.121.

⁴⁶ http://www.edebiyatgretmeni.net/ali_sir_nevai.htm/ (15.11.2013).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sadece Çağatay Türkçesi'nin değil, bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden olan Nevâî, Herat'ta dünyaya geldi. Hayatının en önemli kısmı çocukluk ve mektep arkadaşı Horasan Hükümdarı Hüseyin Baykara'nın yanında geçmiştir. Herat Sarayı'nda mühürdarlık görevinde bulunmuş, vezirlik ve emirlik ünvanları taşımıştır. Onun görevde bulunduğu dönemde devlet, hem idari hem de ilmi bakımdan yükselmiştir. Onun sayesinde Herat şehri, bir bilim ve kültür merkezi olmuştur.

Çağataycayı klasik bir siir ve nesir dili haline getiren Ali Şir Nevâî Türk edebiyatına otuzdan fazla değerli eser kazandırmıştır. Nevâî, Türk Bilge Kağan ve Kaşgarlı Mahmut'dan sonra tarih içinde tanıdığımız en şuurlu Türk milliyetçisidir. Milliyetçiliği hamasi değil; dönemin koşullarında dil istiklalinin gereklerini ortaya koyan bir yapıdadır. Milliyetçilik anlayışı öncekilerden daha derin ve geniştir. Bu milliyetçiliğin amacı: Bir kültür ve edebiyat dili vasıtasıyla bütün Türklüğü birleştirmek, tek bir ruh bayrağı altında toplamak, diye özetlenebilir. Bunu sağlamak için Türklerin tek bir dil ile konuşmasını, Türk'ün dile sahip olmak şuuru ile, birlik halinde tek ve büyük millet olmasını ister.

Bir Türkçeci olarak Ali Şir Nevâî, Türkçenin Farsçaya karşı savunuculuğunu yapmıştır. Çünkü ona göre Türkçe Farsçadan daha zengin anlatım gücüne sahiptir. İhtiyaç duyulan her türlü unsur Türkçede vardır. O, her zaman Türkçe kelimelerdeki anlam zenginliğini, Türkçenin ünlü sisteminin işleyişini, Türkçede her varlık için ayrı ayrı kelimelerin bulunması ve Türkçe gramerinin kolaylığı gibi özellikleri göz önüne alarak Türkçenin Farsçadan daha iltün bir dil olduğunu ileri sürmüş ve eserlerini bu bilinçle yazmıştır. Acaba Ali Şir Nevâî'yi bu derece Türkçeci, Türk edebiyatçısı yapan sebep neydi? Ali Şir Nivâî'nin yaşadığı dönemde, tıpkı Selçuklu'da olduğu gibi, resmi dil ve edebiyat dili Farsça idi. Çarşıda pazarda Farsça konuşuluyordu. Çağdaşı, genç Türk şairleri eserlerini Farsça yazıyor ve bununla övünüyorlardı. Oysa Ali Şir Nevâî'nin düşüncesi, "halka halkın dili ile hitap etmeli" şeklindedir.

Fuzûlî'den Nedim'e kadar bir çok sairî etkileyen Ali Sir Nevâî üzerinde doğulu ve batılı bir çok bilim adamı tarafından üzerinde araştırmalar yapılan Nevâî'nin eserlerinin bir çok nüshası Türk Dünyası kütüphanelerinin ortak eserleri arasında yerini alır.

Büyük sanatçı Nevâyî aradan geçen bes yüz yıla rağmen bugün hâlâ değerini ve önemini korumaktadır. Onun Türk dili ve kültürüne yaptığı hizmetler hep yâdedilecektir. O sanatçı kişiliği, Türk dili sevgisi ve duyarlılığıyla kendisinden sonraki bütün Türk Dünyası sair ve yazarlarını etkilemiştir. Nevâî külliyyatının bütün Türk Dünyasında anlaşılabacağı şekilde uyarlanması ve yeni nesillere tanıtılması gereklidir.

Kaynakça

- Akarpınar, R. Bahar. "Sufi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme", *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, S. 7, Ankara, 2004.
- Bartold, W. *Çağatay Maddesi*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Cilt: III s. 266-270, İstanbul, 1988.
- Batıslam, H.Dilek. 15. Yüzyıl Divan Şiirinde Halk Kültürü, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Enstitü Dergisi, Cilt:18, Sayı:1, s.123-129, Çukurova*, 2009.
- Canpolat, Mustafa. *XIV.-XV. Yüzyıllar Türk Edebiyatı*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını. Eskişehir, 2013.
- Çiftçi, Selçen. XV. Yüzyıl Şairi Hatiboğlu ve Bir Mesnevisi: Bahrü'l-Hakayık, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı: 2, s. 87-98, Afyon*, 2001.
- Eckmann, Janos. "Çağatay Dili Hakkında Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1958.
- Eckmann, Janos. "Çağatay Dili Örnekleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. IX, s.138-160, İstanbul*, 1959.
- Eraslan, Kemal. "Nevâî Maddesi", *Türk Klasikleri*, C.III, s. 108. İstanbul, 1986.
- Kahhar, Tahir. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C.15, Ankara, 2003.
- Köktekin, Kâzım. Ali Şir Nevâî'nin Türkçeciliği, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı: 19, s. 117-121, Erzurum* 2002.
- Köprülü, Fuad. *Çağatay Edebiyatı Maddesi*, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Cilt: III, s.270-323, İstanbul, 1988.
- Kurnaz, Cemâl. "Bütün Şairler Büyük Tek Bir Şiiri Oluşturmak İçin Faaliyet Göstermişlerdir", *İlmî Araştırmalar*, S. 10, İstanbul, 2000.
- Mehan, Aziz. Yazılı Özbek Edebiyatı *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık, Cilt : 31; No:2; s.157-170*, 2007.
- Özcan, Hüseyin. Türk Dünyasının Bilgesi Ali Sir Nevâî, " *Ölümünün 500. Yılında Ali Sir Nevâî " adlı uluslararası sempozyumunda yer almıştır, Özbekistan*, 2001.
- Poyraz, Yakup. Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesi'ne Kayıtlı İlk Doğu Türkçesi (Çağatayca) Yazmaları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 16, s. 402-412, Ordu*, 2011.

Şentürk, Ahmet Atilla. *Eski Türk Edebiyat Tarihi*, Dergah Yayınları-İstanbul, 2009.

Üstüner, Kaplan. XIV. ve XV. Yüzyıl Divanlarında Tasavvuf 38. *Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, 2008.*

Türkay, Kaya. *Ali Şir Nevâyî Bedâtî'u'l-vasat Üçüncü Divan*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2002.

Yılmaz, Tibel. *Klasik Türk Edebiyatında Kaynaklar (11. Yüzyıl – 15. Yüzyıl)* yayınlamamış yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 2011.

İnternet siteleri:

<http://www.nuveforum.net/527-edebiyat-terimleri/31595-cagatay-edebiyati-ali-sir-nevai-orta-asya-sairlerinin-temsil-ettikleri/> (15.11.2013).

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Tezkire/> (15.11.2013).

http://www.edebiyatgretmeni.net/ali_sir_nevai.htm/ (15.11.2013).